THE INVESTIGATION OF “DİĞENİS AND AZRAİL” AND “DUHA KOCA OĞLU DELİ DUMRUL” IN CONTEXT OF INTERCULTURAL INTERACTION

Şentaċ ARI¹

Abstract:

Istanbul / Türkiye
p. 174-183

Received: 02/12/2021
Accepted: 09/12/2021
Published: 01/01/2022

This article has been scanned l
iThenticat No plagiarism
detected

Epics are the oldest products in the world. They are passed down from generation to generation. They allow us to detect cultural exchanges. In the study, the works of "Digenis and Azrael" and "Duha Kocaoğlu Deli Dumrul" were compared. The work focused on common cultural elements. Anonymous epic called "Digenis and Azrael" was translated from Dimotiki Greek into Turkish. Both works were analyzed in a holistic way with content analysis method.

There are religious elements in both works. Belief in the existence and oneness of God is emphasized. In both works, the protagonists are famous for their beatings. They both fought with the Azrael who came to take their lives. In the end, they accepted God's will and accepted death. In both works, there is a grandfather who is defined as a wise person and he comments on the hero.

The differences in the works are as follows: Azrâil wants to take Digenis' life because the time has come. He wants to take Deli Dumrul's life because he is suspicious of God's unity and power. Azrâil, who is a strong character in Deli Dumrul, bows to the power of Digenis in Digenis. Deli Dumrul's mother does not want to give her life for her son. Azrael's mother advises Azrael not to take anyone's life. In both works, the inability to accept death in the universal human thought and the desire to change the result are handled.

Key words: Dede Korkut Stories, Duha Kocaoğlu Deli Dumrul, Digenis and Azrael.

<http://dx.doi.org/10.47832/2717-8293.15.12>

¹ Dr. , Girne Amerikan University, Türkiye, sentacari@gau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1466-4268>

DİĞENİS İLE AZRAİL” VE “DUHA KOCA OĞLU DELİ DUMRUL” UN “ KÜLTÜRLERARASI ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

ÖZET

Destanlar, bütün dünyanın en eski ürünleri olarak kabul edilmektedir. Anlatıcıların dilinde, halkın gözüyle yorumlanırlar ve farklı kültürlerin iç içe geçmiş yapı taşlarını birbirine ularlar. Bu nedenle destanlar, bir milleti millet yapan unsurları barındırırken kültür alışverişlerini de tespit etmemize olanak sağlarlar. Çalışmada, MS 8. yüzyılda yaşadığı düşünülen Diğenis’in yaşantısından bir kesiti anlatan Kıbrıs destanı “Diğenis ile Azrail” ve İ.S.15. yüzyılda yazıya geçirildiği tahmin edilen Dede Korkut hikâyelerinden “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul” arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ele alınmıştır. “Diğenis ile Azrail” adlı anonim destan Dimotiki Rumcasından Türkçeye aslına uygun olarak çevrilmiştir. Her iki eser de içerik analizi yöntemiyle bütünlüklü olarak incelenmiştir. İçerik analizi, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmeyi ve bunları okuyucunun anlayabileceği şekilde düzenleyerek yorumlamayı amaçlar. Eserlerin içeriği, olayların kurgulanışı, olayların gelişiminde etken olan unsurlar olarak iki ana başlık altında sınıflandırılarak analiz edilmiştir.

Eserlerin ikisinde de dinî unsurlar yer almakta; Tanrının varlığına ve birliğine yönelik inanç vurgulanmaktadır. Her iki eserde de olay kahramanları dayak atışları ile ünlenmişlerdir. Her ikisi de canlarını almaya gelen Azrail ile dövüşmüşler; ancak Tanrı’nın isteğine razı gelerek ölümü kabullenmişlerdir. Her iki eserde de bilge kişi diye tanımlanan bir dede vardır ve kahramanla ilgili yorum yapmaktadır. Eserdeki belirgin farklılıklardan biri, Tanrı’nın olay kahramanlarının ölümüne yönelik verdiği emrin içeriğinde görülmektedir. Azrail, Diğenis’in canını zamanı geldiği için almakla görevlendirilirken; Deli Dumrul’un canının alınması Tanrı’nın birliğine ve gücüne şüpheyle bakmasından kaynaklı cezalandırmak amaçlıdır.

İkinci farklılık Azrail’in olaylar karşısındaki tutumunda görülmektedir. Deli Dumrul’da güçlü karakter olan Azrail, Diğenis’te Diğenis’in gücüne boyun eğmektedir. Diğer bir fark anne karakterindedir. Deli Dumrul’da anne kahramanın annesi iken, Diğenis’te Azrail’in annesidir. Deli Dumrul’un annesi oğlunun yerine canını vermek istemez. Azrail’in annesi ise Azrail’e kimsenin canını almaması yönünde nasihat eder. Destanlar, tüm sözlü anlatılarda olduğu gibi, onları anlatan kişinin hafızasında yer ettiği nispette aktarılmaktadır. Bazen bu anlatılar, ortak konuların işlendiği diğer anlatılarla beslenir ve farklı olayların benzer parçaları birbirine eklenir. Bu nedenle farklı kültürlerle ait olsalar da ortak motifleri taşıyan sözlü geleneğin ürünleri anlatıcıların hayal gücünde yeniden şekillenerek anlatılır. Çalışmada da görüleceği üzere iki eserde de evrensel insan düşüncesinde yer alan ölümü kabullenememiş ve sonucu değiştirme arzusu işlenmektedir. Kıbrıs, tarihinde binlerce yıllık kültür mirasını barındırmaktadır. Gün itibarıyla bu kültür alışverişini eldeki metinlere göre kesin çizgilerle açıklamak elbette ki mümkün değildir. Amaçlanan, çalışmanın sonraki çalışmalar için bir temel oluşturmasıdır.

Anahtar Sözcükler: “Dede Korkut Hikâyeleri”, “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul”, “Diğenis ile Azrail”.

Giriş

Dil, toplumun hizmetinde canlı bir varlık olduğuna göre, zamana ve toplumda beliren yeni ihtiyaçlara göre değişir. Bu değişim politik sebepler, doğa olayları, coğrafi şartlar, geçim kaynakları vb. nedenlerle insanların kavram ve nesneleri adlandırmalarını sağlamıştır (Tuğluk, 2021: 154-155). Yaşamla edebiyat arasındaki yapıya eşdeğer olarak, çağın yaşayışını, felsefesini, dünya görüşünü ve zevkini takip eder. Bir toplumun zihin yapısını gösteren, milleti millet yapan, insan ile toplum arasındaki bağı sağlayan en güçlü kültür ögesidir. Bu bağlamda bakıldığında kültürel bağların nesilden nesile aktarımının sağlanabildiğini ve toplum yapısının anlaşılabilirliğini kolaylaştıran asıl unsurdur. İnsanların yaşadığı toplum yapısıyla bağlantılı olarak bir yaşayış şekli ve dil yapısı vardır (Türk, 2017: 786; 2021:137). Dil, yaşamın her alanında varlığını gösteren, dilin etkide bulunma gücü yaşamın bütün alanlarına yayılır. Dilin kendine mahsus gereksinimleri ve koşulları ile kendi çevresini ve yönünü belirler (Türk, 2020: 323).

Edebî eserler, sosyal ve kültürel yaşamı en etkileyici biçimde tanımlayan, nesilden nesile köprü oluşturan yapı taşlarıdır. Yüzyıllar içerisinde oluşturulan kimlik unsurları, edebî eserler sayesinde varlığını sürdürür. Özellikle destanlar, yaratıldığı ve yaşatıldığı çevrenin kültürel unsurlarını ortaya çıkarmaları yönüyle oldukça önemli veriler olarak kabul edilirler.

Günay (2000: s.194), bütün dünya edebiyatlarının başlangıcı olarak destanları gösterir. Ona göre destanlar; çeşitli konularda yaradılış hikâyeleri yanında, milletlerin hayatında büyük yankılar uyandırmış bir kahramanın veya tarih olayının millet muhayyilesinde ortak sembol ve ifadelerle zenginleştirilmiş uzun manzum hikâyelerdir. Her kültür olgusu kültürlerin tümünde de görüleceği gibi doğar, gelişir ve kaybolur veya yeni fonksiyonlarla yenilenir ve gençleşir. Güzel (2003: s.212) destanların önemini anlatılan olayların ve şahsiyetlerin gerçeğe uyup uymadığından ziyade, söylendiği dile ve o dili konuşan millete ait pek çok özelliği bünyesinde bulundurmasından kaynaklandığına dikkat çeker.

Destan anlatıcıları duydukları veya dinledikleri olayları dinleyici kitlelerine göre yeniden üretirler. Kahramanlar, olaylar, zaman ve mekân olgusu onların dilinde yeni anlamlar kazanır. Turan (2006:s. 95), destanların yalnız tarihin eksikliklerini doldurmakla kalmadığını; içtimai ruhun akislerini, düşünce ve inançlarını meydana koymak bakımından da çok mühim bir yer işgal ettiklerini söyler.

Dede Korkut Hikâyeleri, bu yönüyle, Türk kültürünün zenginliklerini, renkli Türk folklorunun sayısız değerlerini Türk milletinin yüksek insanî vasıflarını, duygularını, faziletlerini ve meziyetlerini dile getirmektedir. Muharrem Ergin, Dede Korkut Hikâyelerinin önemini vurgulamak için 1971 yılında yayınlanan Dede Korkut Kitabı” adlı eserin önsözünde Fuat Köprülü’nün derslerinde söylediği sözlerine dikkat çeker. “Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar”(Ergin: 1971: s. 1).

Bugün için Dede Korkut kitabının iki yazma nüshası bulunduğu bilinmektedir. İlk bilinen yazması, Dresden Krallık Kütüphanesi’nde; ikinci yazma nüshası ise Vatikan Kütüphanesi’ndedir. Gökyay (1973:IV) yazmaların üzerinde yazıya geçirildikleri tarihin belli olmadığını; ancak eserlerin paleografik özellikleri dikkate alındığında XVI. yüzyıl olabileceği yönünde bir çıkarımda bulunur.

Ergin (1971:XIII) eserlerin, destan devri bittikten ve destanlar halk hikâyesine dönmeğe başladıktan sonra 15.asrın sonu ile 16. asrın başlarında meçhul bir sanatkar tarafından yazıya geçirildiğini söyler. Hikâyelerde nazım ve nesir iç içedir. Olayların anlatımında nesir; karşılıklı konuşmalar, soylama ve dua bölümlerinde nazım kullanılmıştır. Araştırmacıların ortak görüşü; Dede Korkut Hikâyeleri’nin devre bakımından Eski Anadolu Türkçesi, saha bakımından Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasının eseri ve hikâyelerde anlatılanların da büyük bir Türk boyu olan Oğuzlarla ilgili olduğudur. Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazı dilini oluşumu yeni olduğu için batıya göç eden Oğuz boyları kendi ağız özelliklerini eserlere yansıtmışlardır (Koç, 2020: 56).

Boratav (1939, Aktr. Gökyay, 1973:LVII), hikâyelerdeki destanî unsurların, bu destanların doğuşuna yol açan tarihi olaylardan ibaret olmadığını söyler. Bu örgünün içinde Türklerle Oğuzlarda ve başka milletlerde bu destanların dışında yaşamış ve gelişmiş olan türlü folklor temlerinin ve motiflerinin görüldüğüne vurgu yaparak Oğuzların Azerbaycan’a

olsun, Aandolu'ya olsun, büyük Selçuklu akınından önce türlü şekilde sızmalarından kalma tarihi kalıntıların karışmış olabileceğine işaret eder.

Köprülü (2003:277), Anadolu serhatlerindeki daimî Türk-Bizans mücadelelerinin doğurduğu destan ürünlerine dikkat çekerek; "Bizans edebiyatında Akritas destanını doğuran bu devamlı cenk, aynı şartlar altında Türkler arasında da "Battal Gazi" ve Dânişmend Gazi" menkıbeleri gibi birtakım destanî mahsuller vücuda getirmiştir. Her manası ile "Darü'l - Cihad" olan uçlardaki bu "Alpler Devri"nde, Bizans hudutlarında yaşayan "Akrit: Hudut muhafızları" ve "Apelet" : akıncılara karşı Müslüman Türklerin de "alp"leri ve "Gâzi"leri vardı." demektedir. Ona göre; "Akritas", onların hayat ve mefkûrelerini, "Battalnâme" ve "Dânişmendnâme" ise Türklerin hayat ve mefkûrelerini göstermektedir."der.

Dede Korkut Hikâyeleri içinde Duha Koca Oğlu Deli Dumrul, bu bağlamda üzerinde en çok araştırma yapılan hikâyelerdendir. "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul hikâyesi dejenere olmaya yüz tutmuş alp tipinin, İslâmiyet'in getirdiği manevî kuvvet karşısında mağlubiyetini gösteren en güzel hikâyelerden birisidir" (Kaplan, 1991, s. 60).

Deli Dumrul, Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan nüshasında yoktur. On iki hikâyelik Dresden nüshasında ise beşinci hikâye olarak yer almaktadır. Deli Dumrul'da ana tema ölümle mücadeledir. Bu tema etrafında şekillenen olay örgüsü içerisinde derin yapıda yeni bir inanç sistemine adapte olmaya çalışan bir toplumun ikilemleri sembolik bir üslupla kahraman üzerinden dile getirilmiştir (Ergin, 1994).

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul, Bizans destanı olarak kabul gören Digenis Akritas ile benzerliği ve ortak motifler taşıması yönüyle de araştırmacıların oldukça ilgisini çekmektedir. Sevim (2002: 1-5), Türklerin hem Bizans, hem de bölgede yaşayan Ermenilerle yüzyıllarca süren savaşlarından bahseder.

Digenis Akrites Destanı'nın bilinen altı versiyonu vardır. Kimin tarafından yazıya geçirildiği bilinmemektedir. Araştırmacılar tarafından en güvenilir versiyon olarak "Grottaferrata" gösterilmektedir. (Aktr: Yılmaz:2011) Destan, VIII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar neredeyse üç yüz yıl süren Arap- Bizans savaşlarını anlatmaktadır.

Destan kahramanı Digenis, bu savaşlarda sınır muhafızlığı yapmaktadır. Yani bir "Akrites"tir Basileios adı, Digenes lakabıdır. Çift soylu anlamına gelen bu lakab ona Annesi Yunanlı babası Suriyeli olduğu için verilmiştir. Digenis bu özelliği nedeniyle hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar arasında bilinen bir karakterdir (Baysal, 2009). Bizans tarihinde iki Basileios'tan söz edilir; ancak Baysal çalışmasında buna yönelik herhangi bir bilgi aktarmamıştır. Ozansoy (2009), "Digenis Akrites" kitabında, Digenisi, kahramanlığı ülkeden ülkeye geçerek dillere destan olmuş; yakışıklı, güçlü, savaşçı bir yiğit olarak tanımlar.

Başta 1988'de Uluslararası Türk Dili Kongresi'nde Bizans'ın Türk kavimleri ile olan temaslarının IV. yüzyılda başladığını söyler. Byzantinoturcica Moravcsik'ten yaptığı aktarmaya dayanarak; bu uzun temaslar sonunda Bizanslıların Türk kavimlerinden birçoğunun adını veya unvanlarını, Yunan diline uydurarak kaydettiklerine vurgu yapar. Ayrıca bu yolla bu kavimlerin teşkilâtı, hayat tarzı, maddî veya manevî kültürü ile ilgili birçok kelimenin de muhafaza edildiğinden bahseder.

Kıbrıs'ın İslâm diniyle olan tanışıklığının 7. yüzyılda Arap Hilafet ordusunun Müslümanlığı yaymak amacıyla Kıbrıs'a seferler düzenlemesiyle başladığı bilinmektedir. 647-649 yıllarında Larnaka'yı ele geçiren muaviye ordusuyla adaya çıkan Hz. Muhammed'in halası ve sütannesi Ümmü Haram (Hala Sultan), attan düşüp ölünce öldüğü yer olan Tuz gölü kenarında onun için bir türbe yapılmıştır. Hala Sultan'ın üzerinde havada asılı durduğu söylenen kutsal taşlar bu şekilde korumaya alınmıştır. Cami ve türbe mermerlerinde Şemi, Müftü Raci Efendi gibi Kıbrıslı Türk divan şairlerinin şiirleri yer almaktadır. (Yaşın:s41). 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Güney Kıbrıs'ta kalmış olan bu kutsal türbe, Müslümanların izin almak kaydıyla gidebildikleri İslâm dünyası için önemli bir ziyaret ve ibadet yeridir.

Osmanlı'nın 1571 yılında Kıbrıs'ı fethetmesi, adada büyük bir Türk nüfusunun oluşmasında önemli bir etkidir. Bu durum, Türk- İslâm kültürüyle tanışan ve tarih boyunca farklı kültürlerin nüfuzu altında yaşamak zorunda kalan adadaki Müslüman Türklerin de kendi kimliklerinin farkına varmaları yönünde bir uyanış hareketi olmuştur.

Bilindiği üzere Kıbrıs 1571 ile 1878 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeydi. 1878 yılında ada İngilizlere devredildi. Bu bağlamdan bakıldığında dönem itibarıyla Ada'ya hâkim olan düşüncenin izleri görmek mümkündür (Türk, 2019; 282).

Bugün ada, iki bölge devlet olma sürecinde Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılrsa da, ada halkı kendini Rum ya da Türk olarak tanımlasa da, Hristiyanlığı ya da Müslümanlığı benimsese de reddedemeyeceği ortak bir kültürü vardır. Yüzyıllarca Mısırlılar, Hititler, Fenikeliler, Asurlular, Persler, Makedonlar, Romalılar, Bizanslılar, Lüzinyanlar, Venedikliler, Osmanlılar ve İngilizler gerek ticari gerekse stratejik sebeplerle bu adaya kendi kültürlerini taşımışlardır.

Bu nedenle Kıbrıs Türk edebiyatını Türk kültürüne paralel bir şekilde ele almak ve Osmanlıdan önceki edebî ürünlerin Kıbrıs Türk edebiyatı üzerindeki etkisini görmezden gelmek adada bin yıllardır birikmiş kültür zenginliğini yok saymakla eşdeğerdir. Üstelik bu durum siyasi nedenlerle adanın tüm kültürünün Elen mitolojisine dayandığını, adada yaşayanların Elenlerden (Yunanlı) ibaret olduğunu savunan yanlı görüşlere de ideolojik malzeme sunmak anlamına gelecektir.

Adada yaşayan Türk halk, farklı kültürleri kendi kültürel kotasında asimile etmemiş olsa bile, tarihe dayalı her kurgunun, dilden dile dolaşan her anlatının buralardaki yaşanmışlığın gerçekliğine dayandığını bilmektedir. Özellikle toplumsal etki yaratmış olayların anlatıldığı destanlar, hemen her dönemde, her kültürde, konuşulan her dilde söylenmiş ya da yazıya aktarılmıştır.

Çalışmada ele alınan eserin aslı Dimotiki Rumcasıyla yazıya geçirilmiştir. Yaşın (2005) çalışmasında eserin yazıya geçirildiği dönem ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Eser yazarın deyimiyle; Dimotiki Rumcasından Türkçeye, Türkçenin söyleyiş esprileriyle çevrilerek aslına sadık kalınarak yapılmıştır. Çalışmada üzerinde durulan nokta metnin aslı yani olay kurgusudur. Eserin Türkçe anlatım özelliklerinin gözetilerek çevrilmesi çalışma konusu oluşturulmasında önemli bir etken olmuştur.

Eserlerin Olay Kurgusu Bağlamında İncelenmesi

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul' un Olay Kurgusu

Hikâyede olayın kahramanı Deli Dumrul, insanları kuru çay üzerine yaptırdığı bir köprüden zorla geçirmektedir. Bunun için onlardan otuz üç akçe almakta; dahası geçmek istemeyen olursa döverek kırk akçe alarak geçmeye zorlamaktadır. Hikâyede Deli Dumrul'un bunu yapma amacı “ *Bunu niçin böyle ederdî? Onun için ki benden deli, benden güçlü er var mıdır ki çıksın benimle savaşsın der idi, benim erliğim, benim bahadırlığım, kahramanlığım, yiğitliğim Ruma, Şama gitsin, ün salsın der idi.*” sözleriyle kendi ağzından konuşturularak veriliyor.

Hikâyenin devamında Deli Dumrul, köprüünün yanına konaklayan obadan gelen ağlama seslerini duyarak sebebini öğrenmek için onların yanlarına gider. Orada Allah Taâla'nın buyruğuyla al kanatlı Azrâil'in gelerek yiğidin canını aldığını öğrenir. Deli Dumrul, “*Bre, Azrâil dediğiniz ne kişidir ki adamın canını alıyor, yâ kadir Allah, birliğin varlığın hakkı için Azrâil'i benim gözüme göster, savaşayım, çekişeyim mücadele edeyim, güzel yiğidin canını almasın.*” der.

Bu sözler, Hak Taâla tarafından hoş karşılanmaz. “*Bak bak, bre deli kavat benim birliğimi tanımıyor, birliğime şükür kılmıyor, benim ulu dergâhımda (eşîğimde, huzurumda) gezsın benlik eylesin. Azrâil, var ve o deli kavatın gözüne görün, benzini sarart, canını hırıldat al.*” sözleriyle kızgınlığını dile getirerek Azrâil'i Deli Dumrul'un canını alması için gönderir.

Azrâil, Deli Dumrul'un canını almak için kırk yiğitle yeyip içtiği yere gelir. Azrâil'i karşısında gören Deli Dumrul, Azrâil'in ne çavuşa ne kapıcıya yakalanmadan içeriye girmesine çok şaşırır. “ *Bre ne heybetli ihtiyarsın söyle bana, Kazam belâm dokunur bugün sana*” diyerek meydan okur. Azrâil, “*Gözü güzel kızların gelinlerin canını çok almışım, Sakalımın ağardığını ne beğenmiyorsun, Ak sakallı kara sakallı yiğitlerin canını çok almışım, Sakalımın ağarmasının mânası budur.*” diyerek Deli Dumrul'u kendisiyle dövüşmeye (cenk etmeye) çağırır.

Deli Dumrul kara kılıcı ile Azrâil'e saldırınca Azrâil güvercin olur ve pencereden kaçır. Deli Dumrul bunu bir zafer olarak algılasa da hikâyenin devamında yanılışı ortaya çıkar. Etrafındaki güvercinleri Azrâil adderek elindeki doğanıyla avlayarak evine dönerken Azrâil,

atının gözüne görünür ve atını ürkütür. At ürkütüğünden Deli Dumrul'u üzerinden atar, yere vurur. Azrâil'in gücünü hisseden Deli Dumrul Azrâil'e yalvararak canını bağışlaması için yalvarır. Azrâil, *"Bre deli kavat bana ne yalvarıyorsun, Allah Taâla'ya yalvar, benim elimde ne var, ben de emir kuluyum."* der.

Hikâyenin devamında Deli Dumrul, Azrâil'in aradan çekilmesini Allah Taâla ile kendisinin konuşmak istediğini söyler. *"Yücelerden yücesin, Kimse bilmez nicesin, Güzel Tanrı, Nice cahiller seni gökte arar yerde ister, Sen bizzat müminlerin gönlündesin, Dâim duran cebbar Tanrı, Baki kalan settar Tanrı, Benim canımı alacaksan sen al, Azrâil'e almağa bırakma ."* sözleriyle Allah'ın birliğini inandığını ve birliğine şükür kıldığını söyler.

Deli Dumrul'un bu sözleri Tanrı'nın hoşuna gider. Azrâil'den Deli Dumrul'a canının yerine can bulursa canını bağışlayacağını iletmesini ister. Deli Dumrul bunun üzerine babasından ve annesinden kendi canı yerine can vermelerini ister. İkisi de kabul etmez. Azrâil canını almak için gelir. Bunun üzerine Azrâil'den canını almadan önce eşiyle helâlleşmek için zaman ister. Eşi, Deli Dumrul yerine canını vermeyi gönüllü olarak kabul eder. Azrâil eşinin canını almaya gelince Deli Dumrul eşine kıyamaz. *"Alırsan ikimizin canını beraber al, Bırakırsan ikimizin canını beraber bırak, Keremi çok kadir Tanrı"* sözleriyle Tanrı'ya yalvarır.

Bunun üzerine Tanrı, Azrail'e Deli Dumrul'un anne ve babasının canını almasını emreder. Deli Dumrul ile eşine yüz kırk yıl daha ömür verir. Hikâyenin sonunda Dedem Korkut gelerek *"Bu destan Deli Dumrul'un olsun, benden sonra alp ozanlar söylesin alını açık cömert erenler dinlesin."* der ve iyi dileklerde bulunarak hikâyeyi bitirir.

Diğenis ile Azrail'in Olay Kurgusu

Eser, Azrail'in panayıra giderken annesi ile yol üstünde karşılaşması ile başlar. Anne, Azrail'e insanların canını almaması için nasihat etmektedir: *"Evlâdım ne güzellerin canını al, ne kocakarıların küçük çocuklarınıkini de alma, analar ağlamasın."*

Azrail bu sözlerle karşılık annesine: *"Güzelleri almazsam, kocakarıları almazsam, Çocukları almazsam bana Azrail mi denir?"* sözleriyle karşılık verir. Olayın devamında Siyahlar giyinmiş, siyah ata binmiş, altın kılınc kuşanmış olan Azrail, içinde bir sürü beyin yeyip içtiği bir bahçeye gider. Beyler Azrail'i görünce onu da yeyip içmeye davet ederler.

"Hoş gelmişsin Azrail bizimle yeyip içmeye, Tavşan eti yemeye, fırında ördek yemeye, Erkekler için pek makbul yaban balından yemeye, Dermansız hastalara hemenden şifa veren Nam salmışlara layık tatlı şaraptan içmeye."

Ancak Azrail onlara, *"Ben Azrail, yeyip içmeye gelmiş değilim sizinle, Tek muradım Diğenis'i almaktır."* diye cevap verir. Diğenis Azrail'in canını almaya geldiğini anlayınca sinirlenir ve Azrail'i dövüşmeye çağırır.

*"Bunu duyunca fes başından atar Diğenis'in,
O öfkeyle bir tekme savurur masaya, iskemlelere,
Sûrahisini kaldırdığı gibi fında eder havaya,
Sonra Azrail'in karşısına geçer, şöyle der:
"Beni hafif tutasın ki ben de seni hafif tutayım."*

Aralarındaki dövüş üç gün üç gece sürer. Üç gecenin sonunda Diğenis galip gelir. Azrail, Diğenis'ten dövüşe ara vermelerini ister. Sonra ellerini açıp Tanrıya şükreder ve Diğenis'in yenemeyeceği kadar güçlü olduğunu söyler.

*"Ve Azrail ellerini açıp şükreder Tanrı'na:
"Şükürler olsun iyi Tanrım, sen yukarda olana,
Bilenleri de bilmeyenleri de bilene,
Bana gönderdiğin varlık yiğit bir varlık çıktı.
Ona öylesine bir insanca güç vermişsin ki
Bu dövüşte onu yenip de sana nasıl getirebilirdim ki."*

Bunun üzerine Azrail'e Tanrıdan ve baş meleklerinden ses gelir:

*"Seni dövüş yapmaya göndermediydim ki ey Azrail,
onun ruhunu söküp getiresin diye yolladıldım."*

Bunun üzerine Azrail kara kartala döner ve pençeleriyle Diğenis'in canını almaya başlar.

*"Ve Azrail kara kartala döner Diğenis'in başında
Başlar pençesiyle can içinden ruhunu kazımaya."*

Destanın bu bölümünde Diğenis'in ölüm döşeğindeki hali anlatılır.

*"Can çekişir Diğenis, demir saraylara girse olmaz,
Demir yataklara, demir yorganlara girse olmaz."*

Diğenis'in ölmek üzere olduğunu duyan üç yüz yiğit onu görmek için dışarıda beklerler; ama Diğenis'in bu halinden korkarlar. Diğenis korkacak bir şey olmadığını içeri gelebileceklerini söyler.

*"Dışarıda ise üç yüz yiğit bekler
görmek isterler Diğenis'i ama korkarlar halinden.
Aralarından ufak tefek birisi çıkar
uzun dizlikli gençten biri, içeri dalar ve selam verir:
"Selam Diğenis, sen ki bir vakitler sevdalıyken
ayın gölgesinde yürür de hiç korkmazdın,
şimdi dışarıda üç yüz yiğit bekler seni,
hem girip görelim derler, hem de korkarlar halinden."
Diğenis cevap verir, şöyle der:
"Söyle de korkmasınlar, geleceklerise gelsinler."*

Yiğitleri içeri alan Diğenis onlara izaz ikramda bulunmak ister; ama yiğitlerin isteği ondan eski savaşları dinlemektir. Diğenis onların bu isteğini yerine getirir.

*"Diğenis cevap verir ve aynen şöyle der:
"Siz orada ekmeğinizi yeyedurun
ben burada eski savaşları naklederim.
Uzak mı uzak diyarlarda, ötelerde bir sazlıkta,
tam dokuz torba doldurmuştum diller ve burunlarla
burunlar ejderha burnu, diller arslan diliydi.
Ortalığı zehir gibi keskin bir koku alıp götürmekteydi,
Bu koku beni susuzluktan kurutmak üzereydi, toprağı da.
Duraksadım atıma su verecek yer arandım
Fırat nehrini gördüm, koşup suyunda durdum
Nehirde bir Arap vardı, durmuş da nöbet tutar.
Duraksadım ona münasip bir selam aradım.
Gül ağacı desem dikenleri var,
Karanfil diyecek olsam, boğumları var,
Ey ince dal, diyesim geldi, bükülür diye korktum.
İyisi mi ona layığını vereyim dedim:
"Selam sana ey yiğit Arap, yiğitlere nur olsun..."*

Burada sözü anlatıcı alır ve Diğenis'in iyi niyetle verdiği selama karşılık Arab'ın Diğenis'e vurduğunu anlatır.

Ama Diğenis selam verirken, Arap vurmaya başlar.

Anlatıcı burada sözü Diğenis'e bırakır ve ardından Arab'ı nasıl dövdüğünü anlatmak için yine kendisi devreye girer.

*"Seni gidi Arap seni, şimdi sana gösteririm!"
Bir tane, güm, kafasına, öyle bir okkalı indirir ki
ama taş değil çatlasın, köprü değil yıkılsın,
eski kale değil altı üstüne gelsin.
Arabın burun deliklerine kısıraklar dolup taşı,
koltukaltılarında ördekler ötüşe başladı.*

Diğenis'in Araba attığı dayak o civarlardaki bir memleketin her köşesinde duyulur. Bu memlekette yaşayanlar, duydukları sesi, Tanrı'nın memleketin birini yok ettiği şeklinde yorumlarlar.

*"O civarlarda bir memleket vardı ki
Diğenis'in attığı dayak her köşesinde nam saldı.
Bir yerlerde gök gürüldü, bir yerlerde şimşek çakar,
bir yerlere dolu düşer, dolu düşer, dolu, dolu..."*

Bir yerlerde Tanrı memleketin birini yok eder.”

Destanın bu bölümünde ortaya yaşlı bir dede çıkar ve duydukları sesin Diğenis’in dayaağı olduğunu anlatır.

*“Yaşlı bir dede ise, o eski bilge insanlardan biri
ahalinin bu sözlerine karşılık şöyle der:
“Ne gök gürülde ne ne de şimşek çakar,
ne bir yerlere dolu, dolu, dolu düşer,
ne de Tanrı memleketin birini yok eder,
Diğenis’in dayaağıdır bu, vay yiyeenin haline!”*

Destan bilge kişinin sözlerinden sonra bitmez. Anlatıcı Diğenis’in dayaağının ne kadar etkili olduğunu anlatmak için dayak yiyen Arab’ın hikâyesine geçer.

*“Sözüm ya bitti ya bitmediydi, Arap oavadan gitti,
Şehre inince sağa sola hoşça bir selam verdi:
“Bre beyler ey, geliniz de yaremi görünüz,
Bir köpek, kudurmuş bir köpek, pek fena vurdu beni,
Dokuz kaburgamı kırdı, üçünün işini bitirdi...”
İnsanlar, elini kaldırırlar yarağı görsünler diye ,”
Saçı başı yolunmuş yerlerde debelenir Arap.*

Eserin devamı varsa bile bugün elde olan ve Türkçeye çevrilmiş metni burada bitmektedir.

Olayların Gelişiminde Etken Olan Unsurlar

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul’da Olayların Gelişiminde Etken Olan Unsurlar

Olayların başlangıcı, **Deli Dumrul’un**, kuru bir çayın üstüne köprü yapması ve hiç gerek yokken insanları oradan geçirmeye zorlaması, geçmeyenleri döverek onlara meydan okuması kendi deyimiyle; erliğinin, bahadırılığının, kahramanlığının, yiğitliğinin Ruma, Şama gitmesi ve ününün yayılması içindir. **Ağlama seslerinin geldiği oba**, hikâyede olayların başlamasında tetikleyici unsurdur. Obadakiler, yiğitlerinin canını alan Allah Taâla’nın buyruğuna boyun eğmiş, inançlı kişilerdir. Deli Dumrul onların bu kanaatkâr tutumlarını algılayamaz ve Azrâil’e dolayısıyla Tanrı’ya meydan okur.

Hak Taâla, Deli Dumrul’un kendisine meydan okumasına çok kızdığından Azrâil’i onun canının alması için görevlendirir. Amacı Deli Dumrul’u kendi birliğine inanmadığı ve şükretmediği için cezalandırmaktır. **Azrâil**, dört büyük melekten biridir ve canlıların canın almakla görevlidir. Azrâil, kimseye görünmeden istediği mekâna girebilmekte; ortama göre görüntü değiştirebilmektedir. Obadaki yiğidin canını alırken al kanatlı; Deli Dumrul ile dövüşürken güvercin olabilmektedir.

Deli Dumrul’un beraber yiyip içtiği kırk yiğit, onun çevresi tarafından ne kadar sevildiği aynı zamanda ne kadar güçlü olduğunu göstermesi şeklinde yorumlanabilir.

Hikâyede Deli Dumrul’a canlarını vermeyi istemeyen ve sonunda bu nedenle Tanrı tarafından canlarının alınarak cezalandırıldığı kişiler onun **annesi ve babasıdır**. Anne ve babanın canını vermemesi Deli Dumrul’un eşini **ön plana çıkarması nedeniyle dikkat çekici bir ayrıntıdır**.

Dede Korkut, Deli Dumrul’un okuyucu tarafından olumlu bir karakter olarak algılanmasında önemli bir etkidir.

Diğenis ile Azrail’de Olayların Gelişiminde Etken Olan Unsurlar

Olayların başlangıcı Diğenis’i öldürmekle görevli Azrâil’in panayıra giderken annesi ile karşılaşması ile başlar. **Anne** Azrâil’in insanların canlarını almak için görevlendirildiğini bildiğinden ona can almaması yönünde nasihat eder.

Azrâil için annesinin nasihatlerinin bir anlamı yoktur; çünkü ona bu görevi Tanrı ve Baş Melekler vermiştir. Diğenis’in canını alması için bir gerekçeye ihtiyacı yoktur. Diğenis’in canını almak için onunla üç gün üç gece savaşı; ama gücü karşısında geri çekilir. Tanrıya Diğenis’in çok güçlü olduğu için canını alamadığını söylese de Tanrı ve Baş Melekler görevini tamamlaması gerektiğini bildiriler.

Azrail verilen görevi tamamlamak için geri döner.

Destanın bu bölümünde Diğenis'in ölmek üzere olduğu anlatılır. Diğenis ölümden korkmaktadır. Dışarıda toplanan **üç yüz yiğit** yanına girmek ister; ama Diğenis'in ölümden korkması onları şaşırtmıştır. Bu nedenle yanına girmeye korkarlar. Onlara cesaret veren ve korkmadan Diğenis'in yanına giden **uzun dizlikli, ufak tefek bir gençtir**. Diğenis ziyaretine gelen yiğitlere eski kahramanlıklarını anlatarak ölüm korkusunu atmaya çalışır. Destanda geçen **Arap** karakteri Diğenis'ten dayak yiyen ve Diğenis'in dayağının komşu memleketlerde duyulmasında etken olan kişidir.

Destanda yer alan Bilge **kişi** dayak sesini duyup da Tanrının bir memleketi yok ettiği şeklinde yorumlayanlara Diğenis'in dayağının gücünü anlatır.

Sonuç

Çalışma konusu olan destanları bütünlüklü olarak karşılaştığında aşağıdaki çıkarımlarda bulunur.

İki destanda benzer unsurlar;

1. Eserlerin ikisinde de dinî unsurlar yer almakta; Tanrının varlığına ve birliğine yönelik inanç vurgulanmaktadır.
2. Her iki eserde de olay kahramanları dayak atışları ile ünlenmişlerdir.
3. Her ikisi de canlarını almaya gelen Azrail ile dövuşmüşler; ancak Tanrı'nın isteğine razı gelerek ölümü kabullenmişlerdir.
4. Her iki eserde de bilge kişi diye tanımlanan bir dede vardır ve kahramanla ilgili yorum yapmaktadır.

İki destanda yer alan farklılıklar;

1. Azrâil, Diğenis'in canını zamanı geldiği için almakla görevlendirilirken; Deli Dumrul'un canının alınması Tanrı'nın birliğine ve gücüne şüpheyile bakmasından kaynaklı cezalandırmak amaçlıdır.
2. Deli Dumrul'da güçlü karakter olan Azrâil, Diğenis'te Diğenis'in gücüne boyun eğmektedir.
3. Deli Dumrul'da anne kahramanın annesi iken, Diğenis'te Azrail'in annesidir. Deli Dumrul'un annesi oğlunun yerine canını vermek istemez. Azrail'in annesi ise Azrail'e kimsenin canını almaması yönünde nasihat eder.

Genel itibarıyla ortaya çıkan sonuç; anlatıcının farklı kültürlerin kahramanlarını ortak bir paydada buluşturarak anlattığı yönünde yorumlanabilir. Kıbrıs edebiyatına yönelik kurumsallaşmış çalışmaların 19. yüzyılda başladığı ve bu çalışmaların daha çok Kıbrıs Türk edebiyatına yönelik olduğu bilinmektedir. Bunun yanında sözlü gelenek içinde yer alan ve kaynağını eski anonim halk anlatılarından alan ortak kültüre ait birçok ürünün olduğu da bir gerçektir. Ne yazık ki bu ürünler tarih içinde farklı sebeplerle yazıya geçirilememiştir veya farklı dillerde geçirildiği için gereği gibi değerlendirilememiştir. "Diğenis İle Azrâil" de bu bağlamda üzerinde durulması gereken ortak kültüre ait bir Kıbrıs destanıdır. Kimin tarafından yazıya geçirildiği veya anlatıcısının kim olduğuna yönelik bir bilgiye bugün itibarıyla sahip değiliz. Bazen anlatıcıların farklı ortamlarda, değişik kişilerden dinlediklerini kendi yorumlarıyla yeniden şekillendirebildikleri de bilinmektedir. Nitekim "Diğenis ve Azrâil" ile "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul" arasındaki benzerlikler ve farklılıklar bizi bu yönde düşündürmeye yöneliktir.

Kaynakça

- Başta, Şerif. (2000). “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa”, XIII. T.T.Kongresi, C.III., Ankara: T.T.K. Yay.
- Ergin, M. (1971). “Dede Korkut Kitabı”. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ergin, M. (1989). Dede Korkut Kitabı I. Giriş-Metin-Faksimile. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Ankara: TDK Yay.
- Günay, U. (2000). Dede Korkut Kitabı ve Toplumsal Değerlerin Tahlili. Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Gökyay, O. Ş. (2006). Dedem Korkutun Kitabı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Güzel, A.; Torun, A. (2003). Türk Halk Edebiyatı El Kitabı. Ankara: Akçağ Yayınları .
- Kaplan, M. (1991).Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1 Tıp Tahlilleri. İstanbul: Dergâh Yay
- Koç, F. (2020). Karışık Dilli Eserlerin Fonetik Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme. Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 4 (1), 55-68.
- Köprülü, Fuad, M. (2003). “Türk Edebiyat Tarihi” 5. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tuğluk, M. E. (2021). “İlyas Köyündeki (Diyarbakır-Çüngüş) Tarım ve Hayvancılık ile İlgili Söz Varlığı” Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi. (UDEKAD). 4 (1): 153-169
- Turan, O. (2006). Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türk, O. (2017). Türkçe Öğretmenlerinin Konuşma İlgileri Ve Sınıf İçinde Kullandıkları Konuşma Dili Üzerine Bir Araştırma. Turkish Studies, 12(6), 783-798.
- Türk, O. (2019). Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta Basın. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (DÜSBED), 11/22, 281-294.
- Türk, O. (2020). Kültürel Miras Olarak Hayvanların Atasözlerimize Kattıkları Anlam Üzerine Bir Değerlendirme. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 11 (44), (320-334).
- Türk, O. (2021). Hamzaname'nin 72. Cildinde Yer Alan Arkaik Kelimeler. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi Journal of Academic Language and Literature (Hikmet). 7/15, 135-148.